ŞARKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ŞARKİYAT ARAŞTIRMA MERKEZİ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

VIII

ÇANTAY KİTABEVİ
İSTANBUL 1998

İBN CİNNÎ VE ARAP GRAMERİNDEKİ YERİ

MEHMET YAVUZ

Neseb itibariyle Arap olmayan İbn Cinnî, h. 322 (m. 934) yılında Musul'da doğdu[1]. Babası, buranın ileri gelen ailelerinden biri olan Süleyman b. Fahd b. Ahmed el- Ezdî (ö. 411/ 1020)'nin[2] kölesi idi[3]. Babasının adı olan Cinnî, Yunanca'da "Gennaius" kelimesinin muarreb şekli olup "cömert ve saygın kişi anlamlarına gelmektedir[4]. İbn Cinnî'nin babasının buraya nereden ve ne zaman geldiği bilinmediği gibi, efendisinin nezdindeki hizmetinin ne olduğu da bilinmemektedir. Ancak onun burada sonradan islâmı kabul edip müslüman olduğunu söylemek mümkündür[5]. İbn Cinnî arap asıllı olmaması sebebiyle çevresinden aldığı bazı olumsuz tepkiler üzerine "Eğer sizce ben nesebsizsem, halk içinde benim nesebim ilmimdir"[6] diyerek, hem neseb olgusu yerine kendisinin ilimde işgal ettiği mevkiyi koymuş hem de kendi zamanındaki bu anlayışı tenkit etmiştir.

İbn Cinnî'nin Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî şeklindeki adı bütün kaynaklarda yer almış ve kendisi daha ziyade babasının adına nisbetle İbn

---

1 İbnü'l-Enbârî [Ebu'l-berekât Abdurrahman b. Muhammed], Nuzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ, nşr. İbrâhim es-Semerrâ'î, Ürdün 1985, s. 228; el–Kıftî [Cemaluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf),İnbahu'r-ruvat alâ enbahi'n-nuhat, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-IV, Kahire, 1986, I, 335; Brockelmann (Carl), GAL : Geschichte der Arabischen litteratur, I-II, Leiden, 1943-1949,I,131; İbn Cinnî (Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî), el-Hasâis, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, I-III, Beyrut, 1952, (naşirin mukaddimesi), s. 10.

2 el-Ezdî için bk. İbnü'l-Esîr(Ali b. Muhammed), el-Kâmil fi't-târih, nşr. J. Tornberg, I-X, Leiden, 1863, IX, 226-227; İbn Cinnî, el-Hasâis(naşirin mukaddimesi), s. 5-7.

3 İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 228; el-Kıftî, a.g.e., II, 330.

4 A. LEXICON, London, 1871; İbn Makûla(Ebû Nasr Ali b. Hibetullah), el-Ikmâl fî raf'il-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb, nşr. Abdurrahman b. Yahya, I-III, Haydarâbâd, 1963, II, 330.

5 İbn Cinnî, el-Munsıf, nşr. İbrahim Mustafa -Abdullah Emin, I-III, Kahire, 1954, III, 347.

6 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, I-XX, Dâru'l-Fikr, 1980, XII, 83.

Cinnî diye meşhur olmuştur. Ayrıca nahiv ilmindeki geniş ve güvenilir bilgisine istinaden "en-Nahvî"[7], doğduğu yere nisbetle "el-Mevsılî"[8] lugat ilmindeki yüksek mevkiinden dolayı "el-lugavî"[9], babasının hizmetinde bulunduğu aileye nisbetle de "el-Ezdî"[10]nisbelerini almıştır. İbn Cinnî'nin "Ebu'l-Feth" künyesini ise ne suretle aldığı bilinmemektedir. Zira kaynaklarda adları belirtilen çocukları arasında Feth adında biri yoktur. Buna göre İbn Cinnî'nin tam adını Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî en-Nahvî el-lugavî el-Mevsılî el-Ezdî şeklinde tesbit etmek mümkündür. Kaynaklarda İbn Cinnî'nin ailesi ile ilgili olarak sadece Alî, Âl(ö. 458/1066) ve Alâ adlarında üç oğlu bulunduğu, bunların ilk tahsillerini ve hat sanatını babalarından aldıkları şeklindeki rivayetler dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır[11].

İbn Cinnî çocukluk yıllarını Musul'da geçirmiş ve ilk tahsilini de burada yapmıştır. Onun oldukça küçük sayılabilecek 14-15 yaşlarında Musul'da bir ders halkası oluşturarak gramer dersleri okuttuğu[12]dikkate alınırsa çok küçük bir yaşta ilim tahsiline başladığını ve bu konuda epeyce bir mesafe katettiğini söyleyebiliriz. Esasen İbn Cinnî'nin tahsil ve talebelik hayatını iki ayrı devre teşkil eder. Bunlardan birincisi sözünü ettiğimiz Musul'daki bu ilk tahsili, ikincisi de hocası Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ile h. 337 (m. 948) yılında tanışmasından sonraki devredir. Kaynaklarda İbn Cinnî'nin Musul'da bir grup Musullu hocadan dersler aldığı söylenmişse de bunlardan sadece Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el–Mevsılî'nin adı zikredilmiştir[13].

---

7 İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 228; el-Kıftî, a.g.e., II, 330; Yâkût, a.g.e., XII, 81.

8 Bk. el-Kıftî, a.g.e., II, 330; İbn Kesîr(Ebu'l-Fidâ İsmaîl b. Ömer), el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XIV, Mısır. 1932, XI, 331; İbn Hallîkân(Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed), Vefeyâtü'l-a'yân, nşr. İhsan Abbâs, I-VIII, Beyrut 1978, II, 410.

9 es-Se'âlibî (Ebû Mansûr Abdülmelik en-Nisabûrî), Yetimetü't-dehr fî mehâsin ehli'l-asr, nşr. Mufîd Muhammed Kamîha, I-II, Beyrut, 1983, I, 138; el-Kıftî, a.g.e., s. 330; Tağriberdî(Cemaluddîn Ebu'l-mehasinYusuf b. Tağriberdî el-Atabekî), en-Nucûm'z–zâhire fî mülûk-i Mısra ve'l-Kâhire, I-XII, Mısır, 1933, IV, 270; el-Hatîb el-Bağdâdî(Ebû Bekr Ahmed b. Hatîb), Târîhu Bağdat, I-XIV, Mısır, 1931, XI, 411.

10 Yakût el-Hamevî, a.g.e., XII, 81; Abdülmecid Haşim, el-Hasâ'is, Mevsûatü't-türasi'l-insaniye, VII, 230; İbn Cinnı, el-Munsıf, III, 288.

11 Bk. Yakût, a.g.e., XII, 91.

12 Bk. İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 229; İbn Hallikân, a.g.e., II, 410.

13 Bk. İbn Mâkûla, el-İkmâl, II, 585; es-Suyûtî(Celalüddin Ebû Bekr b. Muhammed) Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-II, Beyrut, tsz., I, 389. İbn

Şüphesiz İbn Cinnî'nin bu Musullu hocalarından sonra kendisinden en çok istifade ettiği ve yaklaşık kırk yıl kadar da kendisiyle talebe-hoca münasebetini sürdürdüğü esas ve en önemli hocası Ebû Alî el-Fârisî olmuştur. Rivayete göre[14] İbn Cinnî'nin, Musul'un önde gelen mescitlerinden birinde ders verdiği bir sırada Ebû Alî el-Fârisî tesadüfen burayı ziyaret eder[15] ve ders vermekte olan İbn Cinnî'nin o esnada ecvef fiillerden bahsettiğini görür ve kendisine konuyla ilgili bir soru sorar. Ancak İbn Cinnî bu soruya gereken cevabı veremeyince Ebû Ali el-Fârisî "Sen henüz koruk iken üzüm olma iddiasındasın" diyerek, onun henüz ders verecek kadar bilgi ve tecrübeye sahip olmadığını imâ eder ve oradan ayrılır. İbn Cinnî, daha önceleri sadece adını duyduğu bu şahsın meşhur nahiv âlimi Ebû Ali el-Farisî olduğunu öğrenmesi üzerine buradaki ders halkasını dağıtarak o günlerde Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmış bulunan Ebû Ali el-Fârisî'ye Semîriye şehrinde ulaşır ve böylece ilk defa Musul dışına çıkarak yeniden talebelik hayatına başlamış olur[16]. Diğer taraftan onun, müstakbel hocası elFarisî'nin sarfla ilgili sorusuna cevap verememesi de daha sonraları sarf ilminde derinleşmesine ve bu ilmin en büyük temsilcilerinden biri olmasına vesile olacaktır.Bu tanışmadan sonra yeniden talebelik hayatına dönen İbn Cinnî, onunla bir talebe-hoca münasebetinden ziyade gayet samimi bir dostluk ve arkadaşlık havası içinde kırk yıl kadar devam eder, karşılıklı olarak ilmî çalışmalarında olduğu kadar diğer sosyal ve kültürel meselelerde de birbirlerinin görüş ve fikirlerinden istifade ederler. İbn Cinnî'nin yetişmesinde; ilmî ve fikrî şahsiyetinin oluşmasında hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin rolü büyüktür. İbn Cinnî dil meselelerindeki çalışma üslubunu, tahlil ve tenkit metodunu büyük ölçüde bu hocasından almıştır. Nitekim İbn Cinnî, hocasının son derece geniş kültürü ve müşkil meseleleri

---

Cinnî, el-Hasâ'is (naşirin mukaddimesi), s. 10.

14 Bk. İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 228; Yâkût, a.g.e., XII, 91; İbn Hallikân, a.g.e., III, 246.

15 İbnü'l-Esîr, h. 337 yılı hadiselerinden bahsederken Ebû Ali el-Fârisî'nin, Musul'u ele geçirmek üzere bu tarihte buraya gelen Büveyhî sultanı Muizzüddevle(334-356/945-969) ile birlikte buraya geldiğini kaydeder. Bk. el-Kâmil fi't-târîh, VIII, 359.

16 İbn Cinnî'nin hocası Ebû Ali el-Fârisî'ye intisabını dile getiren bu rivayet, bazı muasır araştırıcılar tarafından uydurma olarak kabul edilmiştir. Nitekim İbn Cinnî ile yakından ilgilenmiş araştırıcılardan biri olan Muhammed Esad Talas "eski âlimler, bir talebenin bir hocaya veya bir müridin bir şeyhe aşırı derecede bağlanmasını ilginç bir sebebe bağlayarak izaha çalışmaları onların adetlerindendir" diyerek bu ve benzeri rivayetleri reddeder. Dolayısıyla İbn Cinnî hakkında anlatılan bu rivayeti de uydurma olarak değerlendirmiştir. Muhammed Esad Talas, Ebu'l-Feth İbn Cinnî, MMIAD, XXXI (1956), s. 439-440.

çözmedeki kıvrak zekasına hayranlığı yanında[17] hemen hemen bütün eserlerinde hocasından her konuda nakiller yaparak onun görüşlerine itimat eder ve tercihini de çoğu zaman bu yönde kullanır. Bu sebepten raviler onun, hocasından naklettiği meselerde son derece güvenilir olduğunda hemfikirdirler[18].

İbn Cinnî, hocası Ebû Ali el-Fârisî'den lisanı ilimlere dair daha önceleri yazılmış ve ilmî mahfillerde çok rağbet görmüş bir takım önemli eserleri okumuştur.Bunlar arasında Sîbeveyhî (ö. 182/798)'nin el-Kitâb'ı, Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 214/829)'nin en-Nevâdir'i ile Kitâbü'l-hemz'i, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 211/826) ve el-Mâzinî (ö.247/861)'nin Kitâbü't-tasrîf'leri, İbnü's-Sikkît (ö. 243/857)'in Kitâbü'l-ibdâl'i ve el-Esma'î (ö. 216/831)'nin bazı eserleri vardır[19].

İbn Cinnî'nin Ebû Alî el-Fârisî dışında daha çok seyahatleri esnasında kendilerinden kısa aralıklarla istifade ettiği ve kendilerinden dil ve edebiyata dair malzeme rivayetinde bulunduğu ikinci derecede bir takım hocaları olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Miksem (ö. 354/965) [20], Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967)[21], Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 358/969) Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed el-Kırmisînî[22], Ebu'l-Hasan b. Vekî[23], Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Merâğî[24],

İbn Cinnî bunların dışında da bâdiyelere giderek dilleri bozulmamış bazı bedevilerden de dile dair malzeme almış ve rivayetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında bilhassa Muhammed b. el-Assâf el-Ukaylî et-Temîmî[25],Ebû Salih es-Selîl b. Ahmed b. İsa eş-Şecerî[26]ve Ebu'l-Vefâ el-

---

17 İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 276- 277.

18 es-Suyûtî, el-Mûzhir fî ulûmi'l-luga ve enva'iha, nşr. Muhammed Ahmed el-Mevlâ Beg v.d., I-II, Beyrut, 1987, I, 175.

19 Bk. İbn Cinnî, Sırr sinâ'ati'l-i'râb, I, 135, 142, 155, 206.

20 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 38; İbn Ciñnî, el-Muhteseb, II, 90,227, 271.

21 Bk. Sırr sinâ'ati'l-i'rab, I, 74, 202, 213.

22 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is,I, 75; İbn Cinnî, el-Muhteseb, I, 17, 63.

23 Bk. İbn Cinnî, el-Muhteseb, I, 189.

24 İbn Cinni. el-Hasâ'is, III, 299; İbn Cinni, el-Muhteseb, II, 188.

25 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 76,78,240,250; a. mlf., el-Muhteseb, II, 166, 209.

26 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 360, 365,387, 392; III, 283, 298.

Arabî[27] gibi fasih bedeviler zikredilebilir.

İbn Cinnî Musul'dan ayrıldıktan sonra tekrar buraya dönmemiş, gerek hocasıyla gerek yalnız olarak Bağdat, Şam, Halep, Vasıt ve Şiraz gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahatlerde bulunmuş ve buralarda uzun ve kısa aralıklarla ikamet etmiştir. Kesin tarihi bilinmemekle beraber son olarak Bağdat'ı vatan edinerek ilk başlarda hocasının nezaretinde dersler vermeye başlamış, ancak h. 377 (987) yılında hocasının vefatından sonra onun yerine geçmiş, ömrünün sonunu kadar da burada lisânı ve edebî ilimler sahasında dersler vermiş ve Bağdat'ın en ünlü müderrislerinden biri olmuştur.

Kaynaklarda İbn Cinnî'nin talebesi olarak zikredilenlerin sayısı bir elin beş parmağını geçmez. Ne varki onun yetiştirdiği ve kendisinden istifade edenlerin bunlardan ibaret olduğu düşünülemez. Zira lisânî ve edebî ilimlerde devrine damgasını vuran ve tesirleri günümüze kadar devam eden, dil felsefesi ve nazariyatına dair önemli eserler kaleme almış olan İbn Cinnî gibi bir dilcinin bir çok talebesinin olduğu şüphesizdir. Onun gerek seyahatlerde bulunduğu değişik şehirlerde gerekse Bağdat'da ve özellikle de hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin vefatından sonra, ondan intikal edenlerle birlikte bir çok talebesi olmuştur. Onun kaynaklardan ve kendi eserlerinden tesbit edebildiğimiz öğrencilerinden bazıları şunlardır: Devrinin önemli dilcisi ve Bağdat kütüphanesi emini Ebû Ahmed Abdüsselâm b. Hüseyin el-lugavî (ö. 405/1014)[28], meşhur şair eş-Şerîf er-Razî (ö. 406/1015)[29], Ali b. Zeyd el-Kâşânî (ö. 410/1019)[30], Şerîf er-Razî'nin ağabeyi Ali b. Hüseyin el-Murtazâ (ö. 436/1044)[31], hocasının eserlerini Mısır'da tanıtan ez-Zâkir en-Nahvî (ö. 440/1048) İbn Cinnî'nin en iyi talebelerinden ve hocasının *el-Lüma ve Tasrîfü'l-mülükî* adlı eserlerini şerhetmiş olan Ömer b. Sâbit es-Semânînî (ö. 442/1050)[32], Muhammed b. Ahmed b. Sehl el-Vâsıtî (ö. 462/1070)[33], Abdullah b. Muhammed el-Hafâcî (ö. 466/1073)[34]. Bunların dışında elbette

---

27 Bk. a.g.e., I, 365, 392.

28 İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l-elibbâ, s. 232; İbnü'l-Kıftî, a.g.e., II, 288.

29 Bk. Şerîf er-Razî (Muhammed b. Hüseyin), Divân, nşr. Abdulfettâh el-Huluv, II Beyrut, 1992, II, 562, 640.

30 Bk. Yakut, Mu'cemü'l-üdebâ, XV, 120; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 14.

31 Bk. İbn Cinnî, el-Luma fi'l-arabiye, nşr. Hâmid el-Mu'min, Beyrut, 1985, s. 19.

32 Bk. GAL Suppl. I, 193.

33 Bk. İbnü'l-Kıftî, a.g.e., III, 44; Yakût, Mu'cemü'l-üdebâ, XVII, 214.

34 Bk. GAL I, 256; ez-Zehebî(Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân), Siyeru a'lâmü'n-

onun öğrencileri arasında Alî, Âl ve Alâ adlarındaki üç oğlunu da zikretmek gerekir[35].

Kaynaklarda İbn Cinnî'nin şahsî hayatı ve kişisel özelliklerine dâir bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak yine kaynaklardaki bazı rivayetlerden ve kendi eserlerinden onun bu yönleriyle alakalı bazı hususların tesbiti mümkün olabilmektedir. Buna göre İbn Cinnî, devrinde her ilim erbabında bulunması gereken ilim tahsilinde devamlılık, bunun için gerekirse vatanı terkedip değişik yerlere seyahatlerde bulunmak, ilmi ehlinden almaya özen göstermek[36], hocaya intisab derecesinde bağlanma, çalışkanlık, bu yolda her türlü sıkıntı ve zorluklara karşı sabır ve tahammül gösterme gibi özelliklere sahiptir. Ayrıca Musul mescidinde hocasının sorduğu bir soruya cevap verememesi üzerine yeniden talebeliğe dönüşü de, yenilgiyi ve mahcubiyeti kabul etmeyen ince ruhlu duygusal ve inatçı bir yapıya sahip olduğunu gösterdiği gibi, ilme ve ilim öğrenmeye olan merak ve hırsını da açıkça göstermektedir. Bunların yanında İbn Cinnî, güzel ahlakı, davranışlarında ve sözlerindeki dürüstlük ve iffeti, hemcinsleriyle olan ilişkilerinde daima ölçülü, saygı ve sevgi unsurlarına ehemmiyet veren bir kişiliğe sahiptir. Zira kaynaklarda onun, ne hocaları, ne arkadaşları ve ne de talebeleri ile arasında cereyan etmiş en ufak nahoş bir hadise yer almamıştır. Yine onun, Bağdat'ta Büveyhî hanedanı ile son derece samimi ilişkiler içinde olması[37]ve onlardan gördüğü ilgi ve himaye, onun, sevimli ve saygı duyulan bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yâkût'un bir rivayetinden de[38] onun her hususta ciddiyeti sevdiğini, mizah ve laubalilikten hoşlanmadığını, ancak yapılan şaka ve espirilerde ince bir nükte ve güzellik varsa bundan hoşlandığını anlamaktayız. Bunların yanında bir fiziki özellik olarak da onun bir gözünün şaşı olduğu, arkadaşlarından birine hitaben söylediği aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır.

Hayatına yemin ederim ki ağlamaktan dolayı kalan tek gözümü kaybetmekten korkuyorum.

Seni bir daha görememe endişesi olmasaydı, onu da terketmekte bir

---

nübelâ, nşr. Şuayb el-Arnavut-M.Nu'aym el-Arkasvarî, I-XXV, Beyrut, 1990, III, 203.

35 Bk. Yakût, Mu'cemü'l-üdebâ, XII, 91.

36 Bk. İbn Cinnî, Sırr sınâ'ati'l-i'râb, I, 562.

37 Bk. İbnü'l-esîr, el-Kâmil fi't-târîh,

38 Yakut, a.g.e., XII, 84.

beis görmezdim[39].

Kaynaklarda son yılları ve ölümüne sebep olan hastalığıyla ilgili bir bilgi bulunmayan İbn Cinnî, 28 Safer 392 (15 Ocak 1002) tarihinde Bağdat'da vefat etmiş ve o devirde daha çok mutasavvıfların gömüldüğü Şunûziye kabristanında hocası Ebû Alî el-Fârisî'nin yakınma defnedilmiştir[40].

İbn Cinnî'nin hayatıyla ilgili olarak kısaca verdiğimiz bu bilgilerden sonra, onun ilmî ve fikrî şahsiyetinin oluşmasında büyük etkisi olan devrinin siyasi ve kültürel durumundan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

İbn Cinnî'nin içinde yaşadığı IV. hicrî (m.X) asır, İslam aleminin en çok siyasi ve fikrî mücadelelere sahne olduğu bir devirdir. Nitekim bu devirde cereyan eden bir takım siyasî, fikrî ve sosyal olaylar sebebiyle Abbasî halifelerinin iç ve dış siyasetteki insiyatifleri ortadan kalkmış ve idari güç baştaTürkler ve Farslar gibi arap olmayan unsurların eline geçmiş ve ardından İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde birbirleriyle sürekli mücadele eden bir takım bağımsız devletler ortaya çıkmıştır[41]. İbn Cinnî'nin ilk tahsil ve çocukluk yıllarını geçirdiği Musul ve civarında Hamdânîler(317-394/929-1003)[42], ilmî ve fikrî faaliyetlerini kapsayan olgunluk devresini geçirdiği dönemde aynı zamanda hilafet merkezi olan Bağdat ve civarında Büveyhîler(334-447/945-1019)[43] hüküm sürmekteydi.

Her ne kadar bu bağımsız devletler halifelerin dolayısıyla merkezî idarenin tamamen devreden çıkmasına ve bir takım siyasî ve sosyal kargaşalara sebebiyet verdilerse de ilim, kültür ve medeniyet açısından bakıldığında bunların her biri hakim oldukları bölgelerde ilmî, edebî ve ictimaî sahalarda birbirleriyle adetâ bir rekabet içine girmiş ve islam dünyasının her tarafında fikrî ve felsefî hareketler canlanmış, revaç bulmuş, bu devletlerin merkezleri ile taşra şehirleri, özellikle de sarayları âlimler, edipler, şairler ve diğer ileri gelen fikir ve sanat adamlarıyla dolup taşmıştır.

---

39 Ayn. mlf., a.g.e., XII, 90.

40 Bk. Ibnü'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 17; İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l-elibba, s. 230; İbn Hallikân, Vefeyât, XI, 492; GAL, I, 126.

41 Bk. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, III, 333-335.

42 Bk. M. Sobernheim, Hamdaniler, İA, V/I, 179-182.

43 Bk. Erdoğan MERÇİL, Büveyhiler, DİA, VI, 496-500.

Bu sayede daha önceleri Basra, Küfe ve Bağdat gibi belli başlı merkezlerde yürütülmekte olan her türlü bilimsel ve entellektüel faaliyet, İsfahan, Musul, Halep, Gazne, Buhara, Kahire, Nisabur, Semerkant ve Cürcan gibi kentlere de taşınmış ve bu kentler her bakımdan birer cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak artan refah sayesinde de ilim ve fikir hareketlerinin alt yapısını oluşturan müesseselerin kurulmasına hız verilmiş ve eğitim faaliyetleri daha da sistemli bir hale getirilmiştir[44]. Nitekim bu devirde Hamdânîlerin ilme ve ilim adamlarına verdikleri değer ve himaye sayesinde her türlü ilmî ve kültürel faaliyet artarak devam etmiştir. Özellikle de bu hanedanın en büyük melikleri olan Seyfuddevle (333-356/944-967)[45], Bizansla yaptığı savaşlar kadar Halep'te etrafında topladığı el-Fârâbî (338/950), el-Mütenebbî (354/965), Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (357/967), Ebû Firâs (ö. 357/968) ve Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) gibi devrinin önemli âlim, şair ve fikir adamlarıyla şöhret kazanmıştır. IV. hicrî (m.X) asır boyunca başta Bağdat olmak üzere Rey, Hemedân, İsfahan, Kirman, Vâsıt ve Şiraz gibi bölgelerde hüküm süren Büveyhî sultanları da buralarda daha önceden süregelen ilmî, edebî ve sanatsal faaliyetlere hız vermiş ve her bakımdan desteklemişlerdir. Özellikle bu hânedânın ve bu devrin en büyük sultanı ve aynı zamanda iyi bir arap dili ve edebiyatı âlimi olan Azududdevle (367-373/978-983)[46], ilim ve kültür faâliyetlerıne ehemmiyet vererek âlim ve şâirlerin hâmisi olmuştur. Hatta bu itibarla Ebû Alî el-Fârisî, İbrahim b. Hilâl es-Sâbî (ö. 384/994) ve Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî (ö.403/1012) gibi şahsiyetler bazı eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Dilci es-Sîrâfî (ö.368/978) ile devrin büyük şâiri Mütenebbî (ö. 354/965) ve İranlı şâir Firdevsî (ö.411/1020), Azududdevle'den himaye gören şahsiyetlerden sadece bir kaçıdır. Bunun oğullarından Bahâuddevle (379-403/989-1012)[47] de babası gibi bilgin ve sanatkarları himaye etmiş ve özellikle veziri Ebû Nasr Sabûr b. Erdeşîr (ö. 416/1025)[48]'in çevresinde ilmî ve edebî bir muhit oluşmuş, ayrıca Bağdat'da bir kütüphane kurarak buraya yaklaşık on bin cilt kitap toplanmasını sağlamıştır. Devrin meşhur şâiri eş-Şerîf er-Razî (ö. 406/1015), Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (ö.449/1057) de Bahâuddevle'den yakın ilgi ve himaye görmüşlerdir. İbn Cinnî de bu sultandan büyük ilgi ve itibar gören dilcilerin başında gelmektedir. Nitekim onunla aralarında öyle büyük bir

---

44 Bk. Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 27-28.

45 Hayatı ve şahsiyeti hakkında bk. Fikret IŞILTAN, Seyfuddevle, İA, X, 536-539.

46 Hayatı ve şahsiyeti hakkında bk. Abdülkerim ÖZAYDIN, Azududdevle, DİA, I, 392-393.

47 Hk.bk. Erdoğan MERÇİL, Bahâuddevle, DİA, 475-476.

48 Hk. bk. K.W. Zettersteen, Sabûr b. Erdeşîr, İA, X, 15-16.

sevgi ve dostluk oluşmuştur ki sultanın Dicle nehrinde yaptığı kayık gezintilerine iştirak etmiştir[49].

Telif ve tedris faâliyetlerini böyle her bakımdan müsbet bir ortamda sürdüren İbn Cinnî h. IV.(m.X) asrın önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuş, özellikle lisânî ve edebî ilimler sahasında kendi devrinde olduğu kadar, soraki devirlere de damgasını vuran seçkin bir dilci ve bir filolog olarak temayüz etmiş ve her kesimden saygı ve itibar görmüştür. İbn Cinnî'nin gerek çağdaşları olan âlim ve edipler nazarında, gerekse en üst seviyede yöneticiler nezdinde elde ettiği saygı ve itibar tesadüfî değildir. İbn Cinnî her şeyden önce fıtraten parlak bir zeka ve güçlü bir hafızaya sahiptir. Bununla birlikte çalışkanlığı, öğrenme ve araştırmaya olan merakı ve bu yolda her türlü zorluğa karşı adetâ sınırsız bir sabır ve tahammül gibi özelliklerinin de onun başarısında büyük katkıları olmuştur.

H. IV.(m.X) asırda dil çalışmaları, Basra dil mektebi, Küfe dil mektebi ve bu ikisinin karışımından ve bağımsız görüşlerden oluşan Bağdat dil mektebi olmak üzere başlıca üç ana mektebin (ekol) usül ve prensipleri çerçevesinde sürdürülüyordu. I. hicrî asrın ortalarında basit bir takım dil kurallarının konulmasıyla başlayan dil çalışmaları, ileriki yüzyıllar içerisinde gelişerek devam etmiş ve büyük temsilcileri eliyle sarf, nahiv ve lugat gibi temel ilim dalları, kendi alanlarında gelişerek olgunlaşmış, dilin asıl ve umûmî kurallarını ortaya koyan eserler yazılmıştır. Artık bu döneme kadar kuralların tesbiti yönünde yapılması ve söylenmesi gereken hemen her şey söylenmiş ve en azından temel kurallar açısından dilciler arasında bir birlik hasıl olmuştu. Bu itibarla kendisinden önceki sözlü ve yazılı malzemeyi ve varılan sonuçları inceleyen ve değerlendiren İbn Cinnî, çoğu zaman Basra ve Küfe dil mektepleri arasında cereyan eden faydasız, indî ve hattâ demogojik tartışma ve çekişmeler gibi geleneksel usülden büyük ölçüde ayrılarak, dil meselelerine tarafsız ve mektepler üstü bir konumda kalmaya özen göstererek farklı bir tarzda ele almaya yönelmiş ve bu hususta ciddî bir fikrî çaba içerisine girmiştir. İbn Cinnî bu düşünceden hareketle kendinden önceki dilcilerin ele alıp tartışmadıkları dille ilgili farklı konuları ele alarak tartışmış ve bir çok meselede günümüzde varılan sonuçlara yakın görüşler ileri sürmüştür.

İbn Cinnî gerek dil meselelerini ele alışında, gerekse bunları

---

49 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh, IX, 277.

değerlendirip yorumlama hususunda, dil mekteplerinden her hangi birine mutlak bir şekilde bağlı kalmamış ve mukallit olmamıştır[50]. Zira İbn Cinnî bu mekteplerden her hangi birinin bağlısı kabul edilemiyecek kadar geniş ufuklu, serbest görüşlü ve tarafsız bir dilcidir. o, gerek kendi devrinde, gerekse daha sonra gelen dilcilerin bir çoğu gibi, lisânî ve edebî faâliyetlerinde ana hatlarıyla Basra dil mektebinin usül ve prensiplerini esas almış ve belki de sadece bu itibarla yeri geldiğinde onlardan "arkadaşlarımız"[51] diye söz etmiştir. Ancak buna rağmen bir çok meselede onlardan ayrılmış, hatta kendine has yöntemlerle vardığı sonuçları doğru kabul ederek, Basra ve Küfe dilcileri gibi, Bağdat ekolü mensubu dilcileri de tenkit etmiştir[52]. İbn Cinnî çalışmalarında dil mekteplerinden bağımsız olduğunu ve objektif kriterlerle hareket ettiğini " Basralılarla benim aramda akrabalık yoktur. Akrabalık benimle hak arasındadır" [53] " Amaç hakikate ve doğru olana ulaşmaktır"[54] diyerek, Basra ekolü taraftarı ve takipçisi olmadığını açıkça belirtmiştir. Bazı edebiyat ve nahiv tarihçileri İbn Cinnî'yi, hocası Ebû Ali el-Fârisî gibi Bağdat dil mektebine mensub dilcilerden saymışlardır[55]. Ancak bunu doğru kabul etmek mümkün değildir. Zira o, zaman zaman bu mektep mensuplarını da tenkit etmiş ve kendisini bunların dışında tutarak onlardan"Bağdatlılar" diye söz etmiştir[56]. Diğer taraftan İbn Cinnî kendisini, daha önce geçmiş ve dile dair kabul edilebilir ciddî ve yenilikçi görüşler ileri sürmüş olan her dilcinin

---

50 Bu husus onun eserlerinden ve bu konudaki bazı husûsî görüşlerinden anlaşılmaktadır. İbn Cinnî'nin el-Hasâ'is (I, 166) ve diğer eserlerinde, Basra dilcilerinden "arkadaşlarımız" diyerek söz etmesi, onun mutlak bir şekilde Basra dil mektebine mensûbiyetini ifade etmez. Çünkü bu mektebin temel prensipleri, İbn Cinnî'nin devrinde olduğu gibi, günümüze kadarki dil çalışmalarında da dâima hareket noktası olarak ele alınmış ve yaygınlığını korumuştur. Nitekim bu tabiri daha sonraları gelen ez-Zemahşerî (ö.538/1143), es-Sekkâkî (ö. 626/1228) ve İbn Ya'îş (ö. 643/1245) gibi dilciler de kullanmıştır. Halbuki Basra dil mektebinin bu devirlere kadar devam ettiğini hiç bir kimse söylememiştir.

51 Bk. el-Hasa'is, I, 166; Sırr sınâ'ati'l-i'rab, II, 435; el-Muhteseb, I, 349.

52 İbn Cinnî'nin Basra dil mektebi mensuplarından ayrıldığı bazı meseleler hak. bk. Mehmet YAVUZ, İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri (Basılmamış doktora tezi), Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1996, s. 61-62.

53 Bk. İbn Cinnî, el-Muhteseb, I, 166.

54 Bk. İbn Cinnî, Sırr sınâ'ati'l-i'râb, II, 568; ayn. mlf., el- Muhteseb, I, 167.

55 İbn Cinnî'yi Bağdat ekolü dilcilerinden sayanlar arasında Şevkı Dayf (el-Medâris, s. 245-246), Abdülkerim Muhammed el Es'ad (el-Vasît fî tarihi'n-nahvi'l-arabî, Riyat, 1992, s. 113,129-130) ve Mahmûd Hüseynî (el-Medresetü'l- Bağdâdiye, s. 330 v. d.) gibi araştırıcılar bulunmaktadır.

56 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 190; ayn. mlf., Sırr sınâ'ati'l-i'râb, I, 275; II, 645; ayn. mlf., el-Muhteseb, I, 84.

vârisi gibi görmüş ve böylece onlara karşı kadirşinaslığını göstermiştir. Nitekim eserlerinde Basra dil mektebinin önde gelen iki sıması Sibeveyhî (ö. 182/798) ve el-Müberred (ö. 285/898) 'den nakillerde bulunduğu gibi Küfe dil mektebi mensubu Sa'leb (ö. 291/904) ve el-Kisaî (ö.189/805) gibi dilcilerden de nakiller yapmıştır. Yine Küfeli Sa'leb ile Basra ekolü taraftarı olan İbn Durusteveyh (ö. 347/958) arasındaki tartışmalı bir meselede " Her ne kadar İbn Durusteveyh bizim arkadaşlarımızdan olsa da, adı geçen meselede İbn Durusteveyh Sa'leb'e haksızlık yapmıştır "[57] dedikten sonra " Hak nerede olursa olsun, alınmaya ve uyulmaya daha layıktır "[58] diyerek, doğrunun Küfeli bir dilcinin elinde bile olsa ona uyulması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Yine o hocası Ebû Alî el-Fârisî'nin görüşlerine olan itimadına rağmen bazı meselelerde ona muhalefet etmiş ve kendi metoduyla vardığı sonuçları doğru kabul etmiştir[59]. İbn Cinnî'nin gerek tedris, gerek telif faâliyetlerinde taassuptan uzak kalması onu, dille ilgili her türlü meselelenin tesbit ve tahlilinde akılcı bir metod uygulamasına imkan vermiştir. Böylece o, gerek daha önceden tartışılmış , gerekse ilk olarak kendisinin ortaya atıp tartıştığı çeşitli dil meselelerinde günümüz filologları tarafından da kabul gören doğru sonuçlara varabilmiştir.

İbn cinnî'nin ilmî ve fikrî faâliyetleri bir bütün olarak gözden geçirildiğinde, muâsırı bir çok dilci gibi mesaisinin hemen hemen tamamını lisânî ve edebî ilimlerin teşkil ettiği görülür. Ancak onu, muâsırı ve özellikle kendisinden önceki dilcilerinden ayıran en önemli özelliği, tamamen rutin hale gelmiş ve sade bir kıyas geleneğine bağlı olarak, iki mektep (Basra-Küfe) arasında rekabete ve taassuba dayalı olarak, artık yerleşmiş kurallar üzerinde spekülatif ve faydasız tartışmalar şeklinde sürdürülegelen gelenkesel çizgiden büyük ölçüde ayrılmış, dil ve onunla ilgili problemlere farklı bir açıdan yaklaşmak istemiştir. Nitekim o, her şeyden önce, fıkıh ve kelâm usüllerinde olduğu gibi, nahiv ilminin de bir usülünü (metedoloji) yazmak istemiştir[60]. Bu itibarla İbn Cinnî, daha sonraki dönemlerde sistemli bir hale getirilen nahiv usülü ilminin temel ilkelerini koyan ve bilimsel anlamda bu hususa eğilen ilk nahiv usülcüsüdür. Sistematik eksikliği bir tarafa bırakılırsa bu konuda büyük ölçüde başarılı olmuştur· Böylece o, genel dil kâidelerinin tesbit ve tayininde rol oynayan kıyas, sebep, illet, delil v.s. gibi ilkelerin

---

57 Bk. İbn Cinnî, Sırr sınâ'ati'l-i'rab, II, 586.

58 Bk. a.g.e., ayn. yer.

59 Msl. bk. İbn Cinni, el-Hasâ'is, II, 387; III, 100; ayn.mlf. Sırr sınâ'ati'l-i'râb, II, 568.

60 Bk. İbn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 2.

yorumu ve bu yorumlara esas teşkil eden hususların gerisindeki mantıkî ve felsefî faktörlerin neler olduğunu ve etkileme biçimlerini, temel kurallara uymayan söyleyiş ve kullanışların sebeplerini, akılcı ve objektif bir çerçeve içerisinde ele alarak tesbite çalışmıştır. Yine bu meyanda genel olarak dillerin ve özel olarak da arapçanın ortaya çıkışı, bunun ilâhî mi (tevkıfı) yoksa beşerî mi (istılâhî) olduğunu tartışmış ve istılâhî olduğu yönünde ve muhtemelen de tabiat seslerinin taklit edilmesi neticesinde ortaya çıkmış olabileceğine işaret etmiştir[61]. Yine dillerin farklılaşması, lehçeler, lafız-mânâ ilişkisi, âmil-mamûl etkileşimi, hareke ve i'râb meseleleri üzerinde durmuş ve bir çok meselede, günümüz dilcilerinin daha geniş imkanlarla vardıkları neticelerle uyuşan doğru sonuçlara varmıştır. Yine usül tesbiti çerçevesinde dilde icmâ meselesini ilk defa o gündeme getirmiş ve bunun sınırlarını belirlemiştir[62]. Bu meyanda dilde icmaya muhalefeti câiz görmüş ve bundan hareketle h. II. (m. XIII) asrın ortalarıyla sınırlandırılmış olan şiirle istişhâdın, daha sonraki devirlerde de olabileceğini söylemiştir[63].

Ibn Cinnî nahiv ve nahiv usulü ilimlerinde olduğu gibi lugat ilmi sahasında da devrinin önde gelen âlimleri arasında yer almış ve bu konuda günümüzde bu sahanın ilgililerinin de oldukça dikkate değer buldukları bir takım görüşler ileri sürmüştür. Meselâ onun, dillerin tabiat seslerinin taklidinden ortaya çıktığını söylemesi ve bunu bazı örneklerle delillendirmesi hayli ilginçtir[64]. Onun bu konuda ortaya attığı görüşlerden bir diğeri, arap dilinde anlamları birbirine yakın kelimelerin, aynı zamanda telaffuz bakımından da birbirine yakın harflerden meydana geldiğini ve bunun da dilde yadsınmayacak kadar çok bulunduğunu söylemesidir[65]. Lugat ilmine dair bu ve benzeri konularda kendinden önceki dilcilerin hiç değinmedikleri ve hatta ayrıntı denilebilecek bir çok hususta fikir yürüten Ibn Cinnî'nin şüphesiz en önemli tesbitlerden biri de büyük iştikak (el-İştikâku'l-ekber) diye adlandırdığı şu hususdur: Ona göre üç harfli bir kökteki sessizlerin takdim ve tehir edilerek yer değiştirmesiyle elde edilen şekiller(kalıp, tartı)ve bunlardan türetilen diğer kelimelerin anlamları her nerede olursa olsun, mutlaka temel bir anlamda birleşirler[66]. Buna verdiği birçok örnekler

---

61 Bk. Ibn Cinnî, el-Hasâ'is, I, 40, 47; II, 28.

62 Bk. Ayn. mlf., a.g.e., I, 189.

63 Bk. A.g.e., 1, 190.

64 Bk. A.g.e., I, 47; III, 231.

65 A g. e. , II, 146-149.

66 A g. e. , II, 133-136.

arasından mesela ج ب د kökü ve bunun diğer türemiş şekillerinin tamamındaki temel anlam, "güç ve şiddet"tir..

İbn Cinnî'nin, lugat ilmine olan diğer önemli bir katkısı da konuyla ilgili veya diğer eserlerinde kelimelerin asılları, türeme şekilleri ve anlamlarına dâir verdiği bilgilerdir. Bu bilgiler daha sonraki lugatçiler tarafından son derece güvenilir bulunmuş ve değişik eserlerde nakledilerek günümüze kadar gelmiştir. Meselâ meşhur lugat bilgini İbn Sîde (ö. 458/1066) *el-Muhkem,* İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), *el-Meselü's-sâir*'inde İbn Cinnî'nin bilhassa *el-Hasa'is* deki lugatle ilgili görüşlerini bazan nisbetli, çoğu zaman da nisbetsiz olarak nakletmişlerdir[67]. Yine İbn Cinnî'nin talebelerinden İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073), *Sırru'l-fesâha* adlı eserinde büyük ölçüde hocasının görüşlerinden istifade etmiştir. Ebû Mekârim el-Bağdâdî (ö. 500/1106)[68] de lugat ilmiyle ilgili tesbit ve tahlillerinde İbn Cinnî'nin düşünce biçimini ve usülünü benimsemiştir[69].

İbn Cinnî nahiv ve lugat ilimlerinde olduğu gibi, sarf iliminin de büyük âlimlerinden biridir. Hatta gerek eski dilciler, gerekse günümüz filologları, onun bu sahadaki bilgi ve tecrübesinin başta nahiv ilmi olmak üzere diğer dallardakinden daha fazla olduğunda görüş birliğindedirler. Meselâ İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181)'ye göre İbn Cinnî'nin sarf ilmindeki bilgisi, diğer ilimlerdekinden daha fazla ve daha detaylıdır[70]. Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229)'ye göre; sarf ilminin incelikleri konusunda hiç bir kimse ondan daha ustaca konuşmamıştır[71]. es-Suyûtî (ö. 911/1505)'ye göre de, Onun sarf ilmindeki bilgisi, nahiv ilmindekinden daha kuvvetli ve daha mükemmeldir[72].

İbn Cinnî'nin sarf ilmi ve onunla ilgili meseleler üzerinde yoğunlaşmasının en önemli sebebi, onun Musul mescidinde hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin kendisine yönelttiği sarfla ilgili soruya cevap veremesi olsa gerektir. Nitekim vatanı Musul'u terkederek yeniden talebeliğe dönmesi de

---

67 Meselâ Lisânü'l-arab müellifinin "سدد" kelimesiyle ilgili olarak İbn Sîde'ye nisbetle verdiği bilgiler aslında İbn Cinnî'nin görüşleridir (bk. el-Hasâ'is, I, 251-252).

68 Hk.bk. İbnü'l-Kıftî, İnbâhü'r-ruvât, III, 257.

69 Mahmûd Hüseynî Mahmûd, el-Medresetü'l-Bağdâdiye, s. 325-326.

70 İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l-elibbâ, s. 332.

71 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, II, 83.

72 es-Suyûtî, Buğyetü'l-vu'ât, II, 132.

aynı hadise sebebiyle olmuştu. Onun sarf ilminde derinleşmesinin diğer bir sebebi de şüphesiz bu ilmin en büyük üstadlarından biri olan Ebû Ali el-Fârisî gibi bir hocanın bilgi ve tecrübesinden uzun yıllar istifade etmiş olmasıdır. İbn Cinnî'nin, sarf ilmiyle alâkalı olarak bize bıraktığı biri telif, diğeri de meşhur sarf âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî (ö.249/863)'nin *Kitâbü't-tasrîf*'ine yazdığı şerh olmak üzere iki eser bırakmış ve özellikle el-Mâzinî şerhindeki gücü ve başarısı onun bu ilimdeki geniş ve güvenilir bilgisinin bir belgesi niteliğindedir.

İbn Cinnî sarf ilmindeki derinliğine parelel olarak bu ilmin temel kurallarının tesbitinde büyük rolü olan fonetik (ilmü's-savt: ses bilgisi) ilminde de devrinin ve sonraki asırların en yetkin simalarından biridir. Onun bu sahadaki bilgi ve tecrübesinin en güzel kanıtlardan biri *Sırr sına'ati'l-i'râb* adlı eseri ve özellikle de bu eserin başında yer alan fonetiğe dâir mukaddimesidir[73]. Onun gerek bu eserinde, gerekse başta *el-Hasa'is* [74]olmak üzere diğer eserlerinde bu konuyla ilgili olarak serdettiği görüşleri, fonetiğe dâir daha sonraki çalışmalar için dâima bir hareket noktası ve vazgeçilmez bir kaynak olagelmiştir. Günümüzde de onun bu sahadaki gerek konuyla alakalı eserleri, gerekse bu hususla ilgili görüşleri üzerinde oldukça önemli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir[75]. Nitekim İbn Cinnî, "İlmü'l-esvât" deyimini ilk kullanan[76] ve bunun tarifini yapan[77] ilk dilci kabul edildiği gibi, el-Halîl (ö. 175/ 791)'in fonetikle ilgili olarak başlattığı çalışmalarını uzun bir aradan sonra yeniden ele alıp devam ettiren dilci olarak kabul edilmiştir[78]. Diğer taraftan onun fonetikle ilgili hususlarda vardığı sonuçlar, muasır araştırıcılar tarafından bu ilmin tarihi için de bir

---

73 İbn Cinnî, Sirr sınâ'ati'l-i'râb, I, 3-40.

74 İbn Cinnî', el-Hasa'is' in çeşitli yerlerinde fonetikle ilgili hususlara temas etmiş, bazan da yine bu konuyla ilgili ayrı bölümler açmıştır(msl. bk. el-Hasâ'is, I, 57-59; 65-66; II, 144-145; III, 120133).

75 İbn Cinnî'nin fonetikle ilgili çalışmalarını ve görüşlerini konu edinen ve onları günümüzdeki bilimsel veriler ışığında yeniden ele alıp değerlendiren başlıca çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir: Henri Fleisch, *la Coception Phonetique des Arabes d' apres le Sirr Sinâat al l'rab d' İbn Ginni*, ZDMG, 108 (1956), s. 74-105; Husâm en-Na'îmî, ed-Dirâsetü'l-lehciye ve's-savtiye inde İbn Cinnî, Bağdat, 1980; Muhammed Hasan Bâkelâ, *İbn Cinnî âlimü 's-savtiyât*, London,1982.

76 Ahmed Muhtar Ömer, el-Bahsü'l-lugavî inde'l-arab, Kahire, 1982, s. 99.

77 Bu tarif ve tahlili için bk. Sırr sınâ'ati'l-i'râb, I, 6; Hâzim Süleyman el-Hullî, el-Halil râ'idü ilmü's-savt, MMİAD, LXVIII, (1993), 199-200; 209.

78 Muhammed Hassan et-Tayyân, İlmü'l-esvât, inde'l-arab, MMİAD,69 (1994) s. 784-785.

övünç kaynağı olarak değerlendirilmiştir[79].

İbn Cinnî'nin dil ve edebiyatla ilgili meseleleri izah ederken kullandığı dil son derece sade ve akıcıdır. Onun üslubu, kapalılıktan ve başka anlamları çağrıştırmaktan uzak bir üsluptur. O bu özelliğiyle adetâ okuyucusunun, meseleleri rahatlıkla takip etmesine imkan verdiği gibi, bıkmadan da okumayı sürdürmesini de teşvik etmektedir. Ayrıca o hemen hemen her meselede, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla gerektiğinde örnekleri çoğaltmaktan çekinmemiştir. Mesela *el-Hasa'is* inde harekenin harfin yerine geçmesi[80] meselesini, dokuz beyit ve dört ayetle örneklendirerek izah etmiştir. Yine aynı maksatla her hangi bir meseleyi izah ederken konunun ayrıntılarını ve tereddüt hasıl eden yönlerini sık sık soru-cevap şeklinde açıklama yoluna gitmiştir. Onun eserlerinde görülen diğer önemli bir metodu da ele alıp tartıştığı herhangi bir meselede çoğu zaman, önce kendisinden öncekilerin ve muasırlarının görüşlerini ele alması ve değerlendirmesi, sonra da kendi metodu gereğince ya bunlardan birini tercih etmesi veya kendi görüşünü ortaya koyması şeklindedir[81].

Yaklaşık yetmiş yıllık ömrünü telif ve tedris faaliyetlerine hasreden İbn Cinnî, lisânî ve edebî ilimler sahasındaki eserleriyle kendinden sonrakilere büyük bir hazine bırakmıştır. Zira o bu sahalarda sahip olduğu geniş malumat ve birikimini tedris yoluyla öğrencilerine ve muasırlarına öğretmekte cömert davrandığı gibi, bunları kendinden sonraki nesillere aktarmak hususunda da hiç bir fedakarlıktan kaçınmamış ve tamamı lisânî ve edebî ilimlere ait olmak üzere elliyi aşkın eser kaleme alarak devrinin en velûd müellifleri arasında yer almıştır . Onun eserlerine muasırları tarafından gösterilen ilgi ve alaka, günümüzde de daha da artarak devam etmektedir. Bu itibarla onun eserleri hem eskiler ve hem de günümüz araştırıcıları tarafından övülmüştür: Mesela "O, nahiv ilminde herkesin takdirini kazanan ve içlerinde bir çok yeni görüşler ve fikirler bulunan eserler yazmıştır" [82], " İbn Cinnî, dil ve edebiyat sahasında yazdığı eserlerle kendinden öncekilere üstünlük sağlamış, kendinden sonrakiler de bu hususta onu aşamamışlardır"[83], " O, nahiv ve lugat ilminde çok rağbet

---

79 Kemâl Beşîr, İlmü'l-esvât, Kahire, 1980, s. 14.

80.İbn Cinnî, el-Hasâ'is, III, 133-135.

81 Msl. bk. İbn Cinnî, el-Hasâis, II, 321-324; ayn. mlf. Sırr sınâ'ati'l-i'râb, 312-318.

82 Hatıb el-Bağdâdî, Târîh Bağdâd, I-XIV, Mısır, 1931.

83 Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ, IX, 81-82,

gören benzersiz eserlerin sahibidir[84], "İbn Cinnî'nin sarf ve nahve dair eserleri, Arapça'nın felsefesini ortaya koymaktadır. Yine onun eserleri arap gramerinin mahiyetini anlamak hususunda eski kaynaklar arasında en faydalı olanlarıdır. Bu yönüyle onun eserleri adeta birer hazine gibidir"[85], " Onun ve eserlerinin adı her tarafa yayılmış; doğuda ve batıda şöhret bulmuştur. Bilhassa fonetik ilmi, sarf ve lugat sahasındaki eserlerinin adı bayraklaşmıştır"[86]" ...İbn Cinnî'den sonra iştikâk, fıkhu'l-luga ve Arapça'nın felsefesine dair yazılanlar, onun eserlerinin birer kopyasından ibarettir..."[87].

İbn Cinnî'nin irili ufaklı elliyi aşan eserlerinin çoğu günümüze kadar gelmemiştir. Fakat ulaşanların da hemen tamamı neşredilmek suretiyle ilgililerin ve ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Burada konularına göre tasnif edilmiş olarak onun sadece neşredilen eserlerinden bahsedilecektir.

A. Gramere dâir eserleri:

1) *el-Hasâ'is*

İbn Cinnî'nin hacim ve muhteva itibariyle en önemli eserlerinden biri olup, Büveyhî sultanı Bahâüddevle (379-403/989-1012)'ye ithaf edilmiştir. el-Hasâ'is, esas itibariyle nahiv ilminin usûlünü ortaya koymak maksadıyla kaleme alınmış[88], bununla birlikte esas konuyla doğrudan veya dolaylı olarak dille alakası bulunan bir çok değişik mesele dile getirilmiştir. Buna göre eserde, başta nahiv ilminin temelini teşkil eden ve kaidelerinin tesbitinde kullanılan kıyas, illet ve sebeplerin mantıkî ve felsefî izahları, nahivle ilgili delillerin mahiyeti ve bunlara dair temel bilgiler, lugat ilmi ve bununla ilgili olarak dilin mahiyeti, ortaya çıkışı, ilâhî mi (tevkîfî) yoksa istılâhî mi(beşerî) olduğu, iştikâk ve çeşitleri, lafız-mana ilişkisi, nahiv ilminin belli başlı mevzularından olan âmil-mamûl münasebeti, hareke ve i'râb meseleleri, savtiyâtla(fonetik) ilgili hususlar ve daha bir çok değişik mesele yer almıştır. el-Hasâ'is bu ve benzeri özellikleriyle arap dilinin umûmî yapısı ve bu yapıyı oluşturan temel prensiplerin felsefî bakımdan

---

84 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XIV, Mısır, 1932, II, 331.

85 Muhammed Es'ad Talas, Ebu'l-Feth b. Cinnî, MMIAD, XXXI, (1956), 615.

86 Hasan Hendâvî, Sırr sınâ'ati'l-i'râb(mukaddime), s. 26.

87 Adam Mez, el-Hadâratü'l-İslâmiye fi'l-karni'r-râbi, I-II, Kahire, 1957 , 1, 419

88 İbn Cinnî, el-Hasâ'is, 1,2.

yorumlandığı ve özelliklerinin ortaya konduğu bir eserdir.

Yurt içi ve yurt dışında çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunan[89] el-Hasâ'is'in birinci cildi ilk defa 1913 yılında Mısır'da basılmış ve yaklaşık kırk yıl aradan sonra eserin tamamı Muhammed Ali en-Neccâr tarafından Kahire'de 1952 yılında üç cild olarak neşredilmiştir.

2) *İlelü't-tesniye*

Tesniye alâmeti olan elif ve ya'nın bu kelimelerdeki görevi ve özelliklerine dair bir eserdir.

Tesniyelere dair yazılan ilk ve tek eser olma özelliğine sahip olan ilelü't-tesniye, ilk olarak Abdülkâdir el-Mesihî (Tunus, 1965), daha sonra da Subhi et-Temîmî (Kahire, 1992) tarafından neşredilmiştir.

3) *el-Lüma fi'l-arabiye*

Nahve dair muhtasar bir el kitabı olup nahivle ilgili meselelerin her biri ayrı bir babta ele alınmış ve ayrıntılarına girilmeden sade ve akıcı bir üslupla işlenmiştir. Bu yönüyle el-Lüma, İbn Cinnî'nin nahve dair eserleri arasında anılmaya en layık olanıdır. Onun diğer eserlerinde görülen tahlil ve tenkide dayalı görüş ve yorumlarının bu eserinde görülmemesi, eserin talîmî (didaktik) bir gaye ile kaleme alındığını göstermektedir. el-Lüma gerek yazıldığı devirde, gerekse daha sonraki dönemlerde oldukça rağbet görmüş ve aralarında müellifin talebeleri de olmak üzere bir çok önemli dilci tarafından şerhedilmiştir[90]

Üç ayrı neşri bulunan el-Lüma'ı ilk olarak Fâiz Fâris (Küveyt 1972), sonra Hüseyin Muhammed (Kahire , 1979), ve son olarak da Hâmid el-Mü'min (Beyrut, 1985) neşretmiştir.

4) *Tasrîfü'l-mülükî (Muhtasaru't-tasrîf alâ icmâ'ihî, Cümel'ü usüli't-tasrîf)*

Sarf ilmine dair muhtasar bir eser olup, ilk defa G.Hoberg tarafından

---

89 Eserin Türkiyedeki yazmaları arasında Râgıp Paşa 1316 (183 vr.1150 h.), Nuruosmaniye, 4545 (266 vr. 1153 h.) ve Hamidiye 1287 (213 vr. 1169 h.) nüshaları vardır.

90 el-Luma'ın şerhleri için topluca bk. GAS IX, 174-180.

latince tercümesiyle birlikte Leipzig'de 1885 yılında, daha sonra da Muhammed en-Na'sân tarafından Kahire'de 1913 yılında neşredilmitir. Yine Kahire'de 1970 yılında bu neşrin ikinci baskısı yapılmıştır. Bu eser, İbnü'ş-Şecerî (ö. 542/1148) ve İbn Ya'îş (ö. 643/1245)'in[91]de aralarında bulunduğu bazı önemli dilciler tarafından şerhedilmiştir.

5) *el-Muktazab*

Ecvef fiillere dair bir eser olup, bu nevi fiiller son harflerine göre alfabetik olarak 29 bölümde ism-i mefulleriyle birlikte verilmiştir. el-Muktazab'ı Edgar Probster (Leipzig, 1913), Vecîh el-Kîlânî (Kahire, 1923) ve Mâzin el-Mübârek (Dımaşk, 1988) neşretmişlerdir.

6) *el-Munsıf*

İbn Cinnî'nin sarf ilmindeki bilgi ve tecrübesini bütün ayrıntılarıyla ortaya koyduğu bu eser, meşhur sarf âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 247/861)'nin Kitâbü't-tasrîf'inin şerhidir.

Sarf ilminin belli başlı kaynakları arasında yer alan bu eser İbrahim Mustafa -Abdullah Emin tarafından Kahire'de 1950 yılında üç cilt halinde neşredilmiştir.

7) *Sırr sınâ'ati'l-i'râb*

İbn Cinnî'nin önemli ve hacimli eserlerinden biridir. Fonetik ilmine (ilmü's-savt) dair yazılan ilk ve en eski eserdir. Bu itibarla da günümüzde Arap dili fonetiğine dair yapılan çalışmaların başta gelen kaynakları arasında yer alır. Eserde genel anlamda Arap alfabesini oluşturan 29 harf fonetik bakımından incelenmiştir. Bu harfler alfabetik olarak her biri ayrı bir bölümde ele alınarak ilk önce bunların mahreçleri ve çeşitli özellikleri ile bunlara kelime içinde ârız olan i'lâl, ibdâl, idgâm, kalb, hazf v.s. gibi değişiklikler incelenmiştir.

Sırr sınâ'ati'l-i'râb, Hasan Hendâvî tarafından iki cilt olarak neşredilmiştir (Dımaşk, 1985).

B. Lugate dâir eserleri:

---

91 İbn Ya'îş, Şerhu't-Tasrîfü'l-mülükî, nşr. Fahruddîn Kabâve, Halep, 1973.

1) *el-Elfâzu'l-mehmûze*

Bu eser son harfi hemzeli kelimelere dair olup, halkın günlük hayatta, katiplerin de resmî yazışmalarda kullandıkları sonu hemzeli fiilleri konu edinmiştir. Eserin birinci bölümünde sonu hemzeli fiiller ilk harflerine göre alfabetik olarak verilmiş ve hemzenin nasıl kullanılması ve yazılması gerektiği örnekleriyle açıklanmış, ikinci bölümde ise kelimelerin sonlarının hangi durumlarda elif ve yâ ile yazılacağı ve bunların istisnâları yine örnekler verilerek izah edilmiştir.

el-Elfâzu'l-mehmûze ilk defa Vecih Fâris el-Kîlânî'nin "Selâs resâ'il li İbn Cinnî" adıyla Kahire'de 1924 yılında neşrettiği risaleler arasında yer almıştır. Uzun bir aradan sonra eserin iki ayrı neşri daha yapılmıştır; Salâhuddîn el-Munsıf(Beyrut, 1981) ve Mâzin el-Mubârek (Dımaşk, 1988).

2) *el-Mubhic fî şerh esmâ'i şu'arâi'l-Hamâse*

Eserde Ebû Temmâm'ın Dîvanü'l-Hamâse'sinde geçen ikiyüz yirmiden fazla şairin adlarının iştikâk ve manâ bakımından tefsirleri yapılmıştır. Şair adları ve künyelerinin tesbiti konusunda önemli bir kaynaktır. Eser ilk olarak Mısır'da 1929 yılında, daha sonra da ilk ilmî neşri Hasan Hendâvî tarafından yapılmıştır(Dımaşk, 1987).

3) *el-Müzekker ve'l-mü'ennes*

Müzekker ve müennes kelimelere dair bir eser olup; ilk önce semâî müennesler, sonra alfabetik olarak müzekker ve müennes kelimeler ile her iki şekli câiz olanlar ele alınmış, ayrıca son bölümde üç, dört ve beş harfli kelimelerin tasğîrlerinde takip edilecek usüllere dair bilgiler verilmiştir.

Eser ilk olarak O. Rescher(Paris, 1914), daha sonra da Târık Necm Abdullâh tarafından neşredilmiştir(Cidde, 1985).

4) *Tefsîrü'l-luga min Kitâbi't-tasrîf li'l-Mâzinî*

Ebû Osmân el-Mâzinî'nin Kitâbü't-tasrîf'inde geçen garib ve nadir kelimelerin şerh ve izahına dair küçük bir risale olup, el-Munsıf'ın üçüncü cildine (s. 3-93) ilave edilmiştir.

C. Edebiyata dâir eserleri:

1) *el-Fesr(Şerh Divâni'l-Mütenebbî)*

İbn Cinnî'nin Mütenebbî Dîvân'ı üzerine yazdığı iki şerhten büyük olanıdır. Bu şerh Safâ Hulusî tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir(Bağdat, 1970-78). Şerh üzerine müellifin muasırlarının da aralarında bulunduğu bazı dilciler tarafından reddiye ve tenkit mahiyetinde eserler yazılmıştır[92],

2) *el-Fethu'l-vehbî alâ müşkilâti'l-Mütenebbî*

Eser adından da nalaşılacağı üzere, Mütenebbî Dîvânı'ndaki bazı müşkil beyitlerin şerh ve izahına dairdir. Bu eser Muhsin Gayyâz tarafındandan neşredilmiştir (Bağdat, 1971).

3) *Muhtasaru'l-arûz ve'l-kavâfî*

Arûz ve kâfiye'ye dair bir küçük bir risale olup, Hasan Şâzelî Ferhûd (Beyrut, 1972) ve Ahmed Fevzi el-Heyyib tarafından neşredilmiştir(Küveyt, 1987).

4)*Tefsîr urcûzeti Ebî Nuvâs*

Şair Ebû Nuvâs (ö. 168/784)'ın Abbasi vezirlerinden Fazl b. Rebî'i(ö. 208/824) medhettiği elli dört beyitlik kasidesinin şerhi olup, Muhammed Behcet el-Eserî tarafından neşredilmiştir(Dımaşk, 1966).

5) *et-Temâm fî tefsîr eş'âri Hüzeyl mimmâ ağfalahû Ebû Sa'îd es-Sükkerî*

Eser Ahmed Nâci el-Kaysî başkanlığındaki bir heyet tarafından neşredilmiştir(Bağdat, 1962).

6) *et-Tenbîh (şerh müstağlak-i ebyâti'l-Hamâse)*

Ebû Temmâm'ın Dîvanü'l-Hamâse'sindeki müşkil beyitlerin şerhine dâirdir. Bu şerh Yesrî el-Kâsımî tarafından master tezi olarak sunulmuştur(Kahire Üniv. Edebiyat Fak. 1971). Bu şerh üzerine Mansûr b. Müsellem el-Halâbe (ö. 510/1116), *Tetimme ma kasara fîhi İbn Cinnî fi şerh-i ebyâti'l-Hamâse* adıyla bir eser yazarak, şerhte eksik bulduğu hususları

92 Bu eserler için bk. GAS, II, 492.

tamamlamaya çalışmıştır.

D. Diğerleri:

1) *el-Muhteseb fî kırâ'âti'ş-şâzze*

Şâz kırâatlara dâir hacimli bir eser olup, büyük ölçüde kendinden önce bu konuda yapılan çalışmalar ve tartışmaları ihtiva etmesi bakımından bu sahanın başta gelen kaynakları arasında yer almıştır. Eser Ali en-Necdî, Abdülhalim en-Neccâr ve Abdülfettâh eş-Şiblî tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir(Kahire, 1969).

2) *el-Hâtıriyât*

İbn Cinnî'nin muhtelif zaman ve mekanlarda değişik konularda tuttuğu notlardan(meseleler)oluşan bir eseredir.Yaklaşık iki yüz yetmiş dokuz mesele ihtiva eden bu eser Ali Zülfikar Şâkir tarafından neşredilmiştir(Beyrut, 1988).

Daha sonraları eserin yazmaları üzerinde çalışan Muhammed Ahmed ed-Dâlî, neşredilen bu eserin eksik olduğunu görmüş ve tesbit ettiği geri kalan kısmını *Bakiyyetü'l-Hâtıriyât* adı altında neşretmiştir(MMİAD, LXII, 1992, s. 417-487).

İbn Cinnî'nin günümüze kadar gelen ve neşredilen bu eserleri dışında kaynaklarda adları geçen ve fakat bize kadar ulaşmayan eserlerinden bazıları da şunlardır:

el-Müfîd fi'n-nahvi, Şerhu'l-İzâh li Ebî Ali el-Fârisî, Te'âkubü'l-arabiye, et-Telkîn fi'n-nahvi, Muhtasaru'l-erâcîz, Şerhu'l-Fasîh, Tefsîru'l-Aleviyât, Kitâbü'z-zecr, Risâle fî meddi'l-esvât ve mekâdîri'l-meddât, el-Fasl beyne'l-kelâmi'l-hâs ve'l-âmm, el-Müzehheb fi'l-kırâ'ât, el-Vakf ve'l-ibtidâ, el-Mesâ'ilü'd-Dimeşkıyât, el-Mesâ'ilü'l-Vâsıtiyât, Mehâsinü'l-Arabiye...